

OĞUZCANIN KARADENİZ SERÜVENİ

Serpil Ersöz*

Atilla Jorma, *Oğuzcanın Karadeniz Serüveni*. Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul (2008). 184s. ISBN 978-9944-397-17-9.

Atilla Jorma tarafından hazırlanan *Oğuzcanın Karadeniz Serüveni* adlı eser, 2008 yılı Mart ayında Doğu Kütüphanesi Yayınları arasından çıkmıştır. Bu eser yazarın daha önce 1999 yılında Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi tarafından Haarlem'de (Hollanda) yayımlanan *Hazar Berisi – Karadeniz Kültür Çevresinde Türk Dili* adlı kitabının devamı niteliğindedir. Genel olarak, Türk tarihinin ana hatları, dil, dilin türleri, Türkçenin dünya dilleri arasındaki yeri, Türk dilinin tarihi ve Türk dili için kullanılan yazı sistemleri gibi konular gözden geçirilmiş, standart dil–diyalekt ilişkileri ele alınmıştır.

İçindekiler ve yazarın *önsözü* ile başlayan kitap on bölümden oluşmakta ayrıca eserin sonunda, dipnotlar kısmının ol-

duğu *Sonnotlar* ile *Kısaltmalar*, *Harita Açıklamaları* ve *Kaynaklar* bulunmaktadır.

İlk olarak, *Geçmişten Günümüze Türk Dilini Konuşanlar* (s.9-35) başlığı altında Karadeniz ve Kafkasya bölgesinin kısa bir tarihi anlatılır. Anlatılan olaylar, bir tarih bilgisi yığınınından farklı olarak, genel diyalektoloji çalışmalarına da yardımcı olacak şekilde sunulmaktadır. Bu bölümde anlatılan tarihi olayları şöyle özetleyebiliriz: Beşinci yüzyılda Karadeniz'in güneyinde görülen Bulgar birliği; Türklerin Jou-Jan devletini ortadan kaldırması (552) ve daha sonra iç çekişmeler yüzünden Çin esaretine girmeleri (630, 659); Avarlardan sonraki Türk hanedanının Karadeniz ve Kafkasların kuzeyindeki boyları hâkimiyeti altına alması; Kafkasya'daki Sibirlerin Macarları güneybatıya doğru göçe mecbur etmeleri; Sibirlerin, Kafkaslarda Türk müttefiki olan Hazarlar içinde erimesi; Doğudaki Türk Kağanlığı'nın ve Bizans'ın siyasi durumu; onuncu yüzyılın ikinci yarısında Hazar Kağanlığı'nın yıkılmasından sonra bu kağanlığa bağlı halkların Peçenek ve Karadeniz kuzeyine yayılan Oğuz, Kıpçak birliklerine katılmaları; Peçeneklerden bir grubun Oğuzların bir boyu haline gelişi; Bizans imparatorluğunun, Peçenekleri Bulgaristan ve Makedonya'ya toplu olarak yerleştirmesi (11.yy); Bizans yönetimi altına giren Oğuzlardan bir bölüğün özellikle Makedonya'ya yerleştirilmesi (1064), bir bölüğün Erdel'e gitmesi (1068) ve bir bölüğün de Moğol istilasına kadar Kiyev güneyindeki Karakalpaklar özerk bölgesini yurt edinmesi; Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda başlayan Kuman hâkimiyetinin Oğuz ve Peçenek kalıntılarını da kendilerine katması (11.yy); İlhanlı, Altınordu, Selçuklu, Macaristan ve beylikler dönemi siyasi olayları ile devam eden tarih şeridi, Osmanlı dönemine ve yakın tarihte Balkanlar ve Kafkasya'da yaşanan göçlere ve sürgünlere de değindikten sonra 1991'de Azerbaycan'ın

* Arş. Gör., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırma Enstitüsü.

bağımsızlığını kazanması ile sona erer. Bu tarihi bilgilerin verilme sebebi, yazar tarafından bölümün ilk paragrafında, dil tarihi ile demografik değişimler arasındaki paralellik vurgulanarak ifade edilir.

Dilin Değişkenliği (s.37-45) başlığı altında genel olarak dil türlerinden bahsedilir ve bunların tanımları yapılır. Buna göre yazı dili, dar anlamda dil normlarına göre yazılan standart dildir. Diğer dil türleri (örneğin konuşma dili) konuşanların bilinci dışında öğrenilirken, standart dil toplumun doğrudan ve amaçlı yönetilmesi sonucu öğrenilir. Standart Türk dili, "İstanbul Türkçesi adı verilen Doğu Rumeli diyalektine dayanan, Osmanlı'nın Bursa, Edirne ve İstanbul saray çevrelerinin kullanmış olduğu, on dördüncü yüzyılın sonundan itibaren günümüze kadar kesintisiz yazılı geleneği olan dil türüdür. 'İstanbul Türkçesi' denilirse de bu dil türü İstanbul'un fethinden önce biçimlenmiştir; İstanbul'un alınıp daha sonra başkent olması dilde bir değişiklik oluşturmadı. Dil tarihindeki dönemlendirmelere fetih gibi siyasi olguların dil ile doğrudan bir ilgisi yoktur" (s.39).

Standart dil ile bölgesel kullanımlar arasındaki fark, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve köyden kente göçler ile azalmaya başlamış, iki dil türü karşılıklı olarak birbirine yaklaşmış olmuştur. Karşılıklı bu etkileşimde ağızlar, standart türü az da olsa etkilemiş ve böylece yeni sosyolektik katmanlar ortaya çıkmıştır. Köylerden kentlere yapılan göçler sonucunda, konuşanların bölgesel kullanımları, standart türle karışarak değişmiş, standart türe yaklaşmıştır.

Bu bölümde bölge ağızları dışında, toplumsal ve bireysel dil türlerinden de bahsedilmekte ve bölge ağızlarının sınıflandırılmasının kolay olmasına karşılık, toplumsal dil türleri ile ilgili sınıflandırmanın zor olduğuna değinilmektedir.

Ana dili, başlangıçta anadan ve yakın aile çevresinden, daha sonra da ilişkili

bulunulan çevrelerden öğrenilen dildir. Anadil edinim sürecinde, dilin kullanımı ve kuralları çevre izlenerek öğrenilir, ancak bu çevrenin olduğu gibi taklit edilmesi anlamına gelmez. Eğer böyle olsaydı çocuk yalnızca duyduğu cümleleri tekrarlamakla kalırdı. Dil edinme sırasında çocuk, öğrendiği kuralları cümlelerden soyutlayarak ihtiyaç duyduğu yeni durumlara göre farklı sözcüklerle uygular. Yani sürekli bir yaratıcılık söz konusudur. Çocuğun sesletimi de kendi çevresinin sesletimidir. Ergenlik çağlarında donan bu sesletimin, yaşamın ileriki dönemlerinde değiştirilmesi oldukça zorlaşır. Bu yüzden, yabancı dil öğrenen bir yetişkin için de öğrenilen dilin en zor yanı, bu dilin sesletimidir.

Okul öncesi dönemde anaokullarında yabancı dil eğitimi alan öğrencilerin diğerlerine göre daha başarılı olup olmayacakları ile ilgili tartışmaların yaşandığı günümüzde, yazarın da bu konudaki ifadelerini belirtmekte fayda var: "Dil öğrenmede atılan ilk adım dilsizlikten ilk diledir. Kişinin bundan sonra dille ilgili öğrenecekleri, ilk dil temelince olur. İnsan ilk dilini (anadilini) ilerki yaşamında kullanmazsa, onu unutsa bile onun yine etkisi görülebilir. İkinci dilin öğrenilmesi ne kadar erken başlarsa, belenmesi ve bellekte tutulması o kadar kolay olur; dahası küçük çocuk gerçekte çok sayıda dil öğrenebilir, böyle bir çokluk çocuğun zihinsel gelişimi açısından da yararlı olur. İkinci dilin okul ortamında öğretilmesine ise ilk dil yerleştikten sonra (8-10 yaşları) başlanabilir. Eğitim kurumlarında her iki dil öğretim dili olarak da kullanılabilir; ancak anadili en azından ilk üç yılın öğretim dili olmalıdır. Gaspıralı İsmail'in programında da öğretimin ilk üç yılının mahalli ağızla, sonraki yılların genel Türk dili ile yapılacağı öngörülüyordu" (s.44).

Bir sonraki *Yeryüzündeki Diller ve Türkçenin Konumu* (s.47-62) başlıklı bölüm,

bugün yeryüzünde konuşulan beş altı bin kadar dilin, küreselleşen dünyamızda hızla azalmasının beklendiği ve bir yüzyıl içinde bugün var olan dillerden ancak onda birinin kalacağı varsayımları ile başlar. Daha sonra dil ile diyalekt arasındaki ayrım sorunu tartışılır. Konuşanların karşılıklı anlaşılabilirlik oranları dikkate alındığında, örneğin Rusça ile Bulgarcanın, Türkçe ile Yakutçanın, Çuvaşça ile Halaççanın, İtalyanca ile Fransızcanın aynı diller olduğu ifade edilir. Bununla beraber, bir dil ile onun diyalektleri arasında çoğu zaman kesin ve ayırıcı bir çizgi çizilmesinin zorluğuna da değinilir.

Başka bir sorun, bir dili konuşanların sayısının belirlenmesidir. Örneğin, kimlerin Türkçeyi anadili, kimlerin iki veya çokdilli olup da ikinci veya üçüncü dil olarak Türkçe konuştuklarının saptanmasının varsayımlardan öteye gidemeyeceği ifade edilir.

Bu bölümde ayrıca, yeryüzündeki dillerin yapılarına göre sınıflandırılması, dil akrabalıkları, dilleri akraba olan ulusların soylarının da aynı olup olmadığı gibi meselelere yer verilir.

Çağdaş Türk dillerinin bir tasnifini yapan Tekin ve Ölmez'in seslik ölçütleri sunulur: "r=z ve l=ş denkliği; /h-/ sesinin durumu; söz içi ve sözsonu /d/ sesinin gelişimi; /ığ/ ses öbeğinin gelişimi; /ağ/ ses öbeğinin gelişimi; sözbaşı t-sesinin gelişimi. Bu ölçütlere göre Türk dilleri ayak, dağ, dağlı anahtar sözcükleri kullanılarak on iki gruba ayrılır: 1.Çuvaş, 2. Halaç, 3. Yakut, Dolgan, 4. Tuva, Karagas/Tofalar, 5. Hakas, Orta Çulım, Sarı Uygur, Fuyü vs. 6. Altay, alt Çulım vs. 7. Altay (yazılı), 8. Kırgız, 9. a) Kazak, Karakalpak, Nogay, b) Tatar, Başkırt, c) Kumuk, Karaçay-Balkar, Kırım Tatarcası, Karayca, Özbeçenin Harezmi Kıpçak diyalektleri, 10.Özbek, Yeni Uygur, 11. Salar, 12.Oğuz. (s.58). Yazar, kısa kısa her bir gruptan bahsettikten sonra Oğuz Türkçesinin sınıflandırılması hakkında

bilgi verir: Oğuz Türkçesini Talat Tekin'le Ölmez, sözbaşı /k/ sesinin gelişmesiyle birincil uzun ünlülerin durumunu ölçüt, *qāl- fiilini anahtar sözcük olarak dört altgruba bölüştürürler: 1. Harezmi Oğuz diyalektleri (qāl-); 2. Stavropol Türkmencesi ve Horosan Türkçesi ile Türkmen yazı dili (gāl-); 3. İran, Irak ve Doğu Anadolu'daki ağızlarıyla Azerbaycan Türkçesi yazı dili (gal-); 4. Türkiye Türkçesiyle Gagauz yazı dilleri (kal-). Gerhard Doerfer ise Oğuzca'yı, zamir kökenli kişi eklerini de göz önüne alarak biraz daha ayrıntılıca gruplandırır: 1. Türkmence. 2. a) Doğu, b) Kuzey, c) Güneydoğu, d) Batı ve Güney Horasan Türkçesi (ki a ve b aynı zamanda Özbekçenin ağızlarıdır). 3. a) İran'ın Fars eyaletindeki Kaşkay ve Aynallu, b) Kazvin ve Hemedan yöreleri diyalektleri, 4. a) Kuzey Halacistan yöresi, b) Sonkor yöresi diyalektleri, 5. a) Zencan, b) Doğu Anadolu, Irak ve Gürcüstan'daki ağızlarıyla Kuzey Azerbaycan ve İran Azerbaycanı Türkçesi, 6. a) Orta ve Batı Anadolu ağızları, b) Gagauzca ve Kırım Osmanlıcasıyla Doğu Rumeli ağızları, c) Batı Rumeli ağızları ile Türkiye Türkçesi" (s.61-62).

Başlangıçtan günümüze kadar Türkler tarafından kullanılan oymayazı, Arap elifbası, Grek alfabesi, Kiril alfabesi ve son olarak latin yazısına geçişin anlatıldığı *Türkçenin Yazımı* (s.63-69) başlıklı bölümden sonra, Türk dilinin tarihi ve çağdaş dönemlerinin ana hatlarıyla verildiği *Türk Dili Tarihinde Gelişme Dönemleri* (s.71-85) adlı bölüm gelmektedir. Burada ele alınan dönemler, Oğuz Türkçesi temelinde anlatılmaktadır. "Orhun Türkçesinin her ne kadar Kıpçakça ve Uygurcanın da öncüsü olduğu söylenebilirse de Oğuzların atalarının diyalektinin baskın olduğu sanılır" (s.72). Gyula Nemeth de Orhun Yazıtlarının dilinin eski Oğuz ağızlarından biri olduğunu söyler. Orta Oğuzca, Selçuklular döneminde, on üçüncü ve on dördüncü yüzyıllarda orta-

ya çıkan eserlerin dilidir. Orta Oğuzca içerisinde Doğu Oğuzca'yı, İbni Mühenna sözlüğü, Hasanoğlu'nun (öl.1261) şiirleri, Mevlana'nın Türkçe şiirleri... gibi eserler, Batı Oğuzca'yı ise Yunus Emre ve Sultan Veled başta olmak üzere Gülşehri, Aşık Paşa gibi Türkçe yazan diğer yazarlar temsil eder. Orta Türkçe döneminden Yeni Türkçeye geçişte, yani Selçuklu'dan Osmanlı'ya geçişte, "Oğuzca" zamanının en büyük devleti olmaya aday bir imparatorluğun resmi devlet dili olmaya başlar. "Yirminci yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasıyla birlikte standart Türkçenin kullanım alanı da daralmaya başlar" diyen yazar, bundan sonra Türkiye'de, Azerbaycan'da, Balkanlar'da ve Gagauzlarda konuşulan Türkçenin gelişme dönemlerini ve durumunu özetleyerek bu bölümü bitirir.

Ahmet Bican Erçilasun gibi yazarın da Eski Anadolu Türkçesi ya da Eski Osmanlıca yerine, ilk yazılı dönem için Eski Oğuzca sözü kullanımını tercih ettiği ve Eski Oğuzca terimini "EO" şeklinde kısalttığı *Diliçi Gelişmeler* (s.87-98) başlıklı bölümde, Eski Oğuzcanın günümüz standart Türkçesine, Azerbaycan Türkçesine ve Gagauz Türkçesine doğru geçirdiği temel ses ve biçim değişiklikleri örnekleriyle verilir.

Türkçenin bugünkü diyalekt dağılımının Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinin hem diliçi hem de dildışı gelişmelerinin sonucu olduğuna ve Oğuz Türkçesinin bugün Karadeniz çevresinde on beş ayrı devletin sınırları içerisinde konuşulduğuna dikkat çekilen *Diyalekt Dağılımı* (s.99-121) adlı bölümde, "Anadolu Ağızları" sözünün etnik kimlikten arındırma amacı güttüğü için, onun yerine Oğuz Türkçesi ağızlarından bahsetmenin daha uygun olacağı belirtilir. Ardından "Oğuz lehçeleri dağılımı" haritasıyla beraber Oğuzcanın ağızları, coğrafyaları ve ses ve şekil özellikleri ile anlatılır. Biz burada, uzunca bahsedilen diyalektlerin sadece

adlarını anmakla yetineceğiz: Harezm Oğuzcası, Horosan Türkçesi, Türkmenlerin ağızları, Güney Azerbaycan Türk lehçeleri (Halaç lehçesi, Hemedan lehçesi, Zencan lehçesi, Erdebil lehçesi, Maraga lehçesi, Urmu lehçesi, Yamçı lehçesi, Karadağ lehçesi, Tebriz Lehçesi), Kuzey Azerbaycan'daki doğu, batı ve kuzey ağız kümeleri, Anadolu'nun doğu, kuzeydoğu ve batı kümesi ağızları, Batı Rumeli ve Doğu Rumeli ağızları.

Günümüzde Standart Türler başlığında önce *Çağdaş Türkiye Türkçesi* (s.123-136) bölümüne yer verilmiştir. Burada Türkiye Türkçesinin temel seslik özellikleri ve biçimbirimleri sunulur. Ardından gelen *Azerbaycan Türkçesi* (s.137-140) başlıklı bölümde ise, Azerbaycan Türkçesini karakterize eden k>x gibi değişimlerin Orta Oğuzcanın genel eğilimlerinden kaynaklandığı belirtilerek, Azerbaycan Türkçesinin Türkiye Türkçesinden ayrılan yönlerine değinilir.

Son bölüm olan *Sözvarlığı* (s.141-160)'nda bir dilin temel sözvarlığı üzerinde durulur. Diller arası sözcük alışverişi ile Türkçenin etkilediği ve etkilendiği diller, sözcüklerin temel ve yan anlamları, eşanlamlı ve yakın anlamlı sözcükler, anlam daralması, anlam genişlemesi ve anlam kayması gibi konulardan söz edilir.

Finli Türkolog Atilla Jorma'nın başlı başına Oğuz Türkçesini esas alan ve Oğuz Türkçesinin Karadeniz havzasındaki son bin beş yüz yıllık tarihini özetleyen *Oğuzcanın Karadeniz Serüveni* adlı çalışması, alanında diğer araştırmacılara da ışık tutacak nitelikte bir kitaptır.